

publicate de aceștia și formulează propria sa concepție asupra dezvoltării culturilor paleolitice din Africa. Într-o măsură importantă autorul urmează calea trasată de S.N. Zamiatin și G.P. Sosnovski, delimitând două zone mari în dezvoltarea paleoliticului lumii. În prima zonă include Europa și Asia Anterioară, iar în cea de-a doua Africa și restul Asiei.

În interpretarea sa, pe teritoriul celei de-a doua zone, cultura de tip musteriană a avut o durată lungă, ocupând și perioada ce corespunde paleoliticului superior în prima zonă. În acest timp în Africa și o parte a Asiei s-a dezvoltat o cultură postmusteriană specifică, caracterizată de unele cioplite în tehnica musteriană, nucleee levalloisene și discuri în amestec cu piese specifice paleoliticului superior european. În etapele târzii ale acestui postmusterian apar microlitele. Postmusterianului li sînt atribuite cultura ateriană, răspîndită în nordul Africii și cea sibeliană, mai recentă din Egipt.

În etapa actuală a cercetării paleoliticului sînt numeroase probleme care, prin modul de abordare, au rezolvări diferite. Faptul aduce după sine discuții științifice vii, contradictorii, dar diversele puncte de vedere sînt dezbătute ani de-a rîndul în paginile revistelor și la întrunirile cu tematică specială.

Și în volumul de față sînt unele probleme rezolvate în mod deosebit. S-a considerat înău util (așa cum ne avertizează redacția) ca astfel de probleme controversate să apară ca atare, pentru ca cititorul să ia cunoștință de stadiul dezbaterilor și să fie ferit de abordări înguste, dogmatice, în problemele unui domeniu ca paleoliticul în care mai sînt așa de multe de cercetat și de clarificat.

Principala contradicție în cartea de față se referă la postmusterianul Africii. Concepția originală a lui G.P. Grigoriev este încă insu-

ficient cunoscută în cercurile de specialitate, ca atare ea n-a fost confirmată, dar nici respinsă, și este introdusă ca o ipoteză de lucru.

Așa se face că în prima parte a volumului, redactată de P.I. Boriskovski pe baza unor materiale și date științifice riguros verificate, aceasta nu este inclusă.

Cea de-a doua problemă se referă la vechimea începutului procesului de antropogeneză. La acest capitol G.P. Grigoriev ia în discuție și prezintă pe larg descoperirile mai recente din Etiopia și Kenia (bazinul rîului Omo și malurile lacului Rudolf) — Kanapoi, Lothagam și Koobi-Fora — o atenție deosebită acordînd craniului 1470. Pe baza acestora admite că vechimea muncii ar trebui coborâtă pînă la 3 milioane de ani, iar resturile australopithecinelor și începutul procesului de omimizare pînă la 10 000 000 de ani (p. 79 și tabelul nr. 4, p. 80). După prezentarea succintă a ipotezelor mai importante în acest domeniu conchide că australopithecinele constituie o grupă unitară, probabil o singură specie, de care *Homo habilis* este apropiat, iar prin el unește întreaga grupă cu omul 1470 (reprezentant al unei grupe superioare de hominide, mai vechi decît omul de la Olduvai, cu oase subțiri și capacitate craniană mare).

Prezentarea unor puncte de vedere diferite în rezolvarea problemelor principale ale paleoliticului reprezintă, credem, un merit în plus pentru această valoroasă ediție, care pune la dispoziția specialiștilor un text concentrat, realizat pe baza unei documentații vaste, ce devine din ce în ce mai greu de cuprins. Tezele și ipotezele expuse oglindesc cu fidelitate problemele și stadiul lor de rezolvare atît în antropologie cît și în arheologia paleoliticului.

Maria Bitiri

S. N. KORENEVSKI, *O metallicheskih toporah severnogo pricernomoria, srednego i nijnego povolijia epohi srednei bronzi*, SA, 4, 1976, p.16—31

Aparținînd marii grupe a topoarelor cu gaură transversală și tăiș vertical (Schafloch-äxte), topoarele de tip estic sau răsăritean (termen prin care au fost desemnate de Alexandru Vulpe cele cîteva exemplare ale acestui tip descoperite pe teritoriul României și pe care, din lipsa altuia mai potrivit, l-am extins la întreaga grupă nord-pontică) reprezintă o categorie bine individualizată tipologic și geografic. Mai multe studii (O.A. Krivțova-Grakova, V.P. Șilov, E.N. Cernih, A.M. Leskov etc.) au încercat lămurirea atît a încadrării lor cronologice și tipologice, cît și a apartenenței lor culturale, fără însă a se ajunge la un consens general asupra proble-

melor amintite. Datarea topoarelor de tip estic, largă și imprecisă — secolele XVI-XII î.e.n. — atribuirea lor unor medii culturale diverse (ceramică decorată cu brîuri netede, cultura catacombelor — E.N. Cernih; cultura Srubnaia — O.A. Krivțova-Grakova, V.P. Șilov, A.M. Leskov) au reprezentat deseori surse de confuzii pentru cei interesați de circulația pieselor în discuție. Mai nou, S.N. Korenevski, bazîndu-și studiul pe aproape toate exemplarele cunoscute ale tipului estic de topoare cu gaură transversală de înmănunchare — 73 de descoperiri —, a reușit realizarea unei analize aprofundate, lămurind în bună parte problemele puse.

Topoarele de tip estic sînt grupate de S.N. Korenevski, pe baza caracteristicilor principale ale formelor, în trei variante distincte, numite după principalele depozite cunoscute: tipul *Komstromsk*, răspîndit în zona Niprului mijlociu și de jos și în regiunea superioară a Donului și Donețului; tipul *Kolontaevo*, cu aceeași arie de difuziune, dar cunoscut și la izvoarele Donului și Donețului; tipul *Țarevo*, răspîndit pe Volga mijlocie și de jos.

Primul tip este caracterizat de 27 de descoperiri avînd corpul alungit, lățit mult spre lama curbată asimetric în jos, muchia plată, ceafa decorată cu caneluri sau adîncituri lentiliforme. Tipul *Kolontaevo* este cunoscut prin 40 de piese cu corpul scurt, puțin lățit spre lamă, muchia ascuțită, ceafa mai îngroșată. Un element deosebitor între cele două tipuri îl reprezintă raportul dintre gîtul corpului și lungimea lui, la primu tip gîtul corpului fiind mai îngust față de lungime, corpul pieselor pare mai lung. Ultimul tip, *Țarevo*, reprezentat doar de 6 piese, are o formă apropiată de cea a tipului *Kolontaevo*.

Una dintre problemele puse de grupa toparilor de tip răsăritean este cea a originii lor. Analiza spectrală a unui număr important de bronzuri de acest tip din zona nord-pontică, realizată și comentată de E.N. Cernih, relevă faptul că toate au o concentrație de arsenic mai mică decît 0,6%, fapt care le individualizează față de bronzurile arsenizate originare din Caucaz, la care concentrația de arsenic este egală sau depășește procentul de 0,6%. Dacă adăugăm la această constatare faptul că în regiunea Caucaz-Kuban topoarele de tip răsăritean nu depășesc șase exemplare, că cel puțin pentru tipul *Țarevo* analiza metalului indică ca zonă de extracție regiunea Volga-Ural și că singurele matrițe cunoscute au fost găsite în necropole din nordul Mării Negre, putem restringe zona lor de origine și de realizare la arealul nord-pontic. Totuși, nu se pot nega o anumită tradiție a metalurgiei caucaziene și influențe venite din această zonă, prin prezența canelurilor sau adînciturilor lentiliforme de pe ceafă și a unor ornamente șnurate.

O a doua mare problemă analizată e legată de apartenența culturală a celor ce au realizat și vehiculat tipul răsăritean de topare și încadrarea lor cronologică. Încadrarea toparilor de tip estic într-o cultură sau mediu arheologic sigur și legarea lor de cronologia acestuia este dificilă, deoarece majoritatea lor nu au fost găsite în complexe culturale închise, datele cu exactitate. Din 73 de descoperiri analizate, doar un singur topor a fost găsit într-o necropolă aparținînd grupului cultural de pe Nipru mijlociu. Cîteva matrițe în care au fost turnate topare de acest tip au fost identificate în mormintele purtătorilor cul-

turii Poltava și cu catacombe. Adăugînd la acestea faptul că tehnica de turnare a toparilor de tip răsăritean — prin partea superioară — nu era cunoscută culturilor epocii bronzului din nordul Mării Negre — Maikop, Iamnaia, că de asemenea culturile Fatianovo, Maikop, Balanovo nu folosesc acest tip de topor, la fel triburile Abazevo, Andronovo, Srubnaia, este admisă concluzia realizării și vehiculării lor de purtătorii culturii cu catacombe, Poltava sau grupa de pe Nipru mijlociu în prima jumătate a mileniului II î.e.n.

În afara arealului amintit, circumscris de văile Niprului și Volgăi, cu o densitate foarte mare de astfel de descoperiri, cîteva piese, importuri sau realizări locale după prototipuri de topare de tip răsăritean atrag atenția. Le vom aminti, mai ales că unele dintre ele pot adînci analiza făcută de S.N. Korenevski și întări datarea întregului grup.

Mai multe topare de tip răsăritean — șapte exemplare — au fost semnalate în zona dunăreană a Iugoslaviei (Brestavăț), în estul României (Măcin, Mahmudia, „România” — loc necunoscut, Osebiți și Cernătești) și un exemplar în Podolia. Analiza spectrală a pieselor din Podolia și Iugoslavia indică pentru primul o origine carpato-balcanică și pentru ultimul una caucaziană. Piese din România nu sînt disponibile de o astfel de analiză; două dintre ele (Osebiți și Cernătești) însă au fost atribuite pe baza contextului descoperirii, unei faze timpurii a culturii Montcoru și anume Mlc3.

Cel puțin două din elementele tipului *Kolontaevo* (axul longitudinal al profilului curbat în partea inferioară și o muchie mediană ascuțită amintind de cusăturile de turnare ale toparilor de metal) se pot regăsi la un topor de platră, descoperit la Răcăciuni, într-un mormînt datat în perioada timpurie a bronzului din Moldova, piesă influențată desigur de un prototip răsăritean.

Acesta descoperiri, alături de datele de care dispunem privind fortificarea unor așezări montcorene la nivelul fazelor Mlc3-Ic2 (Fîtio-nești), apariția cîtorva morminte aparținînd unor grupuri nord-pontice din perioada timpurie a epocii bronzului sau de la începutul celei mijlocii, în teritoriul estic al României la Sudiți și Smeieni (Iamnaia și catacombe), vehicularea mai multor categorii de piese de origine răsăriteană de către cultura catacombelor semnalate deja în regiunile de la est de Carpați probează pătrunderea unor grupuri de populații nord-pontice în mediu tracic, aducînd cu ele ca armă specifică și tipul de topor discutat, la un moment dat, situat la limita cronologică dintre perioada bronzului timpuriu și cel mijlociu.

Alexandru Oancea